

**ПОРЯДОК ВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНИХ КАДАСТРІВ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ****THE MAINTENANCE OF STATE NATURAL RESOURCES' CADASTRE:
LEGAL ASPECTS****Яремак З.В.,***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри судочинства**Юридичного інституту**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Стаття присвячена дослідженню правової характеристики порядку ведення державних кадастрів природних ресурсів. Визначено та проаналізовано складові частини кадастрового процесу. Обґрунтовано, що кадастровий процес доцільно розглядати у вузькому та широкому розумінні з урахуванням закріпленого в діючому законодавстві положення про відкритість кадастрової інформації.

Ключові слова: державні кадастри природних ресурсів, ведення державних кадастрів, кадастровий процес, державна реєстрація, кадастровий облік, оцінка природних ресурсів.

Статья посвящена исследованию правовой характеристики порядка ведения государственных кадастров природных ресурсов. Определены и проанализированы составляющие части кадастрового процесса. Обосновано, что кадастровый процесс целесообразно рассматривать в узком и широком смысле с учетом закрепленного в действующем законодательстве положения об открытости кадастровой информации.

Ключевые слова: государственные кадастры природных ресурсов, ведение государственных кадастров, кадастровый процесс, государственная регистрация, кадастровый учет, оценка природных ресурсов.

The article investigates the legal characteristics of order of state cadastral of natural resources. The parts of cadastral process are identified and analyzed. The author proves that the inventory process should be considered in the narrow and broad sense considering enshrined in existing law provisions on openness cadastral information.

Key words: state cadastral of natural resources, management of state cadastral, cadastral process, state registration, cadastral accounting, valuation of natural resources.

Постановка проблеми. Зміст державних кадастрів природних ресурсів передбачає наявність певних даних та відомостей, що включаються до його складу. До них, перш за все, відноситься отримання і подальше формування інформації про стан та використання природних ресурсів, включаючи всі їх правові, природні, якісні характеристики, призначені для застосування з метою організації раціонального використання того чи іншого природного ресурсу і захисту прав суб'єктів природокористування. Тому надзвичайно важливо правильно визначити складові кадастрового процесу та з'ясувати обсяг функцій, які реалізуються на певному етапі, для того, щоб в подальшому кадастрова система здатна була забезпечити інформацією державних природо-ресурсових кадастрів різні сфери суспільного життя.

Стан дослідження. Дослідження проблеми ведення державних кадастрів займалися багато науковців, так як процес ведення державних кадастрів природних ресурсів є явищем багатоаспектним, а тому лежить в площині різних галузей знань, зокрема: геодезії, картографії, землевпорядкування (відповідно, дане питання вивчалось представниками цих галузей – Л. М. Перовичем, Б. І. Волоसेцьким, С. П. Войтенком тощо). Правовий аспект ведення державних кадастрів досліджували такі науковці, як Б. В. Єрофеев, І. І. Каракаш, Є. Н. Колотінська, З. О. Котик, О. І. Крассов, П. Ф. Кулинич.

Метою даної публікації є дослідження порядку ведення державних кадастрів природних ресурсів в правовому аспекті, з'ясування структурних складових та виокремлення окремих стадій кадастрового процесу, їх характеристика.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ведення державних кадастрів природних ресурсів» має узагальнюючий характер, і його можна визначити як діяльність державних органів по створенню та функціонуванню державних кадастрів природних ресурсів, формуванню державної інформаційної системи, що містить відомості про природні об'єкти [1, с. 118]. Наведемо приклади із чинного законодавства. Так, Положенням про порядок ведення державного кадастру тваринного світу визначено, що ведення державного кадастру тваринного світу передбачає виконання таких кадастрових робіт: а) визначення конкретних територій (акваторій), де будуть проводитися кадастрові роботи; б) проведення експедиційних робіт (спостереження і вивчення чисельності, стану та інших характеристик тваринного світу безпосередньо в природному середовищі); в) аналіз даних, одержаних під час проведення експедиційних робіт, а також даних, що містяться у матеріалах державного лісовпорядкування, впорядкування мисливських угідь, державному лісовому, водному та земельних кадастрах, державній та відомчій статистичній звітності про стан тваринного світу, чисельність та обсяги господарського використання диких тварин; г) оброблення, аналіз і узагальнення отриманої інформації, її підготовка до розгляду в Мінприроди і видання державного кадастру тваринного світу.

У наукових дослідженнях процес ведення державних кадастрів природних ресурсів поділяють на певні етапи створення кадастрової інформаційної системи. Так, М. Г. Лихогруд на прикладі державного земельного кадастру всі різновиди земельно-кадастрових робіт

умовно розділив на три групи. Перша група – роботи, результати яких вносяться в базу даних державного земельного кадастру. Ці роботи пов'язані зі збором та формуванням кадастрової інформації. До них відносяться: кадастрове зонування, кадастрові зйомки, бонітування, економічна та грошова оцінка. Друга група – роботи, пов'язані з безпосереднім внесенням інформації в бази даних державного земельного кадастру у відповідності зі Стандартом бази даних. Тобто це роботи з державного кадастрового обліку земельних ділянок та іншого нерухомого майна. Результатом цих робіт є сформовані бази даних та картографічне забезпечення в середовищі ІТ та ГІС-технологій. До цієї групи відносяться також роботи з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, які передбачають як використання уже сформованих кадастрових баз даних, так і внесення нових даних у Державний реєстр прав. Третій вид – роботи, пов'язані з використанням кадастрових баз даних. До них відносяться роботи з обліку кількості та якості земель, які зводяться до формування спеціальних кадастрових документів встановленої форми (як правило документів статистичної звітності) шляхом вибірок (SQL-запитів) з кадастрових баз даних [2, с. 201].

Таким чином, дотримуючись законодавчого закріплення поняття та враховуючи теоретичні дослідження даного питання, процес ведення державних кадастрів природних ресурсів поділяємо на такі основні етапи: 1) збір необхідних відомостей про природні ресурси; 2) облік; 3) обробка інформації; 4) систематизація; 5) зберігання кадастрової інформації. Однак такий поділ кадастрової діяльності характеризує більше її технічну сторону та регулюється технічними правилами. Зокрема, такі технічні норми встановлюють правила проведення топографо-геодезичних, картографічних робіт, аеротопографічних зйомок, обстежень, вимірів природних ресурсів, складання планової та картографічної документації, необхідних для виявлення кадастрових відомостей, тощо.

Якщо розглядати порядок ведення державних кадастрів природних ресурсів із правової точки зору, то доцільно підтримати позицію О. М. Колотінської, яка кадастрову діяльність в цілому поділяє на окремі, пов'язані між собою групи діяльності, а саме: реєстраційні, облікові, які в свою чергу поділяються на кількісний та якісний облік, а також оціночні і контрольні [3, с. 119]. Науковець Е. О. Грядя аргументує той факт, що «отримання всіх відомостей, що вносяться в державні природоресурсові кадастри, забезпечується проведенням ряду державних заходів, кожен з яких може бути визначений як самостійна функція державного управління природними ресурсами» [4, с. 46].

Таким чином, процес ведення державних кадастрів природних ресурсів складається із низки взаємопов'язаних державних функцій, у результаті здійснення яких отримуємо відомості державних кадастрів. Перш за все, до них слід віднести реєстрацію, облік природних ресурсів (кількісний та якісний), їх оцінка і контроль за правильністю ведення кадастрів.

Враховуючи нормативні та теоретичні розробки ведення державних кадастрів природних ресурсів, визначимо та проаналізуємо основні структурні елементи ведення державних природоресурсових кадастрів.

По-перше, це державна реєстрація. *Реєстрація* (пізньолат. *registratio*) означає занесення в список, книгу;

складання переліку чи опису, а також запис фактів чи явищ з метою обліку чи надання факту законності [5, с. 432]. Державна реєстрація забезпечує вивчення правових характеристик земельних ділянок. Згідно зі ст. 202 Земельного кодексу, державна реєстрація земельних ділянок здійснюється у Державному земельному кадастрі в порядку, встановленому Законом.

К. Пейчев, досліджуючи зазначене питання, зауважує: «Розглядаючи державну реєстрацію прав на земельні ділянки, необхідно відмежовувати вказане поняття від реєстрації документа, що посвідчує право на земельну ділянку, реєстрації прав на неї та реєстрації самої ділянки» [6, с. 58].

Досить складним є питання співвідношення державної реєстрації та державного земельного кадастру. Розв'язанню правових проблем співвідношення державної реєстрації земельних ділянок та державного земельного кадастру присвячені деякі публікації вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, А. Берлач розглядає державну реєстрацію як складовий елемент багатопільової кадастрової системи, вказуючи, що остання найповніше поєднує в собі реалії існуючого ринку, особливості національного законодавства та закордонного досвіду [7, с. 50-51]. О. Карамішева та Є. Герасимова, аналізуючи організаційні, економічні та правові сторони проблем державної реєстрації, акцентують увагу на доцільності передачі одному державному органу повноважень щодо державної реєстрації прав як на земельні ділянки, так і на інші об'єкти [8, с. 32-37].

Законодавче врегулювання співвідношення державної реєстрації земельних ділянок та державної реєстрації прав на земельні ділянки визначено Земельним кодексом України, Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 1.07.2004 р. та Законом України «Про державний земельний кадастр» від 7.07.2011 р. Однак, як зауважує П. Кулинич, чинне законодавство України є дуже суперечливим і не дає однозначної відповіді на питання про те, яким чином співвідносяться між собою ведення державного земельного кадастру та державна реєстрація прав на нерухомість [9, с. 38]. Одразу ж звернемо увагу на таку невідповідність: ст. 10 Закону України «Про державний земельний кадастр» визначено об'єкти державного земельного кадастру, серед яких є і обтяження у використанні земель. Натомість Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» обтяження є предметом державної реєстрації прав на земельні ділянки (ст. 4).

Разом з тим законодавчо регламентовано таке триваллий час дискусійне питання, що має бути первинним: включення відомостей про земельну ділянку (реєстрація) до державного земельного кадастру чи реєстрація прав на цю земельну ділянку у державному реєстрі прав на нерухоме майно? Земельний кодекс України доповнено ст. 79-1, ч. 10 якої чітко визначено, що державна реєстрація речових прав на земельні ділянки здійснюється після державної реєстрації земельних ділянок у Державному земельному кадастрі.

По-друге, це кадастровий облік природних ресурсів. Метою обліку природних ресурсів є отримання, обробка, аналіз та зберігання відомостей про кількісний, якісний стан та господарське використання природних ресурсів. Кадастровий облік природних ресурсів вклю-

чає облік їх кількості і якості. Природні ресурси, які підлягають обліку в кадастрах, різномірні і потребують різних форм і методів кадастрового обліку.

Наведемо приклади з чинного законодавства. Відповідно до п.4 Порядку ведення державного водного кадастру, державний водний кадастр включає дані державного обліку поверхневих і підземних вод, державного обліку артезіанських свердловин та державного обліку водокористування, які систематизуються за водними об'єктами та їх ділянками, водозбірними басейнами річок та морів, басейнами підземних вод, водогосподарськими ділянками, економічними районами, адміністративно-територіальними одиницями і в цілому в Україні. Всі відомості державного водного кадастру групуються на три розділи: поверхневі води, підземні води; використання вод. Тобто для отримання даних державного водного кадастру необхідно провести державний облік вод, завданням якого є встановлення відомостей про кількість та якість вод, а також даних про водокористування, на основі яких здійснюється розподіл води між водокористувачами до державних органів водного господарства за встановленою формою.

Ведення державної статистики Державним комітетом по водному господарству здійснюється згідно з наказом Державного комітету статистики України від 30.09.1997 р. «Про затвердження форми державної статистичної звітності № 2 – ТП (водгосп)». Як зазначає В. К. Данилко, державна статистична звітність, яку виконує Держводгосп, – «ще основна достовірна інформація про фактичне використання водних ресурсів галузями економіки в цілому по Україні та у розрізі адміністративно-територіальних одиниць і басейнів річок. Дані обліку є базою для прийняття управлінських рішень, основою для розрахунку плати за спеціальне використання водних ресурсів, яка надходить до державного і місцевого бюджетів і спрямовується на державні потреби» [10, с. 271].

Одним із основних недоліків сучасного земельно-кадастрового обліку слід вважати його статистичний характер, оскільки, починаючи з радянських часів, актуалізація кадастрових даних значною мірою піднялася веденням статистичної звітності з кількісного обліку земель, а просторові характеристики земельних ділянок нерідко обліковувались із недостатньою точністю та ретельністю. На сьогодні статистична звітність із кількісного обліку земель здійснюється за формами № 6-зем, ба-зем, бб-зем, 2-зем.

Ключовим напрямом удосконалення земельно-кадастрової інформації є облік негативних екологічних впливів на земельні ресурси. Як відзначають науковці [11, с. 63-66; 12, с. 15-23], деякі параметри якісної характеристики земель (особливо такі, як змитість, дефльованість, засоленість та ін.) фактично характеризують ступінь поширення екологічно несприятливих процесів деградації земель, облік яких дає можливість зробити певні висновки щодо, по-перше, недоліків існуючого характеру використання земель сільськогосподарського призначення і, по-друге, переліку заходів, спрямованих на мінімізацію відповідного негативного антропогенного впливу на землекористування. О. С. Новоторов наголошує на тому, що розподіл земель по якісних ознаках повинен стосуватися не тільки земель сільськогосподарського використання, а взагалі всього земельного фонду (земель не зайнятих, з відкритою денною поверхнею) [13, с. 69-75].

По-третє, оцінка природних ресурсів. У сучасний період важливим є питання оцінки природних ресурсів як одного з економічних важелів регулювання використання природних ресурсів, а з іншого боку – одного із способів їх охорони. Варто відмітити те, що протягом історичного розвитку сформувалися два основних методи економічної оцінки природних ресурсів: рентний і затратний. З одного боку, величина оцінки природних ресурсів пов'язується з витратами на їх відновлення (відтворення), з іншого, – визначається ефектом від їхньої експлуатації [14, с. 269].

Особливо актуальним на даний час є співвідношення державного земельного кадастру та оцінки землі. У Законі України «Про державний земельний кадастр» ст. 2 вказано, що державний земельний кадастр створюється і ведеться з метою інформаційного забезпечення при проведенні оцінки земель. З іншого боку, ст. 13 Закону визначено, що відомості про економічну та нормативну грошову оцінку земель в межах території адміністративно-територіальної одиниці, про бонітування ґрунтів адміністративно-територіальної одиниці включаються до Державного земельного кадастру. Тобто із зазначених положень незрозуміло, чи дані економічної оцінки землі включаються в державний земельний кадастр, чи сам кадастр ведеться з метою визначення оцінки землі. На наш погляд, така неточність по відношенню до даних державного земельного кадастру про оцінку землі обумовлена взаємозв'язком і взаємозалежністю, яка існує між кадастром та оцінкою земельних ресурсів. Так, дані оцінки землі включаються в кадастр і складають спеціальний його розділ. Однак інші відомості земельного кадастру, наприклад, із кількісного обліку земель, з якісного обліку земель, бонітування ґрунтів використовуються для визначення економічної та грошової оцінки землі.

В юридичній літературі поняття оцінки земель диференціюється залежно від того, які саме земельні ділянки є її об'єктом. Це обумовлено застосуванням різних методик оцінки до різних категорій земель і, відповідно, використанням різних показників. Наприклад, стосовно земель сільськогосподарського призначення показниками для оцінки будуть виступати врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність землі. Критеріями оцінки земель населених пунктів будуть, наприклад, фізико-географічні характеристики, екологічна обстановка, комунікаційні фактори тощо.

Беручи за основу такий критерій поділу, як мета та методи проведення, оцінка земель поділяється на економічну оцінку земель та грошову оцінку земельних ділянок, яка залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною та експертною. Щоправда, Законом України «Про оцінку земель» виокремлено ще один вид оцінки земель – це бонітування ґрунтів. Однак, на нашу думку, виділяти бонітування як окремий вид оцінки земель недоцільно. Правильніше сказати, що бонітування є основою для проведення економічної та грошової оцінки земель. Та і в самому Законі йде мова саме про це: «дані бонітування ґрунтів є складовою частиною державного земельного кадастру та є основою проведення економічної оцінки сільськогосподарських угідь» (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про оцінку земель»). Крім того, є відмінність і в об'єкті оцінки: при бонітуванні – це лише ґрунт (верхній шар земної суші завтовшки від декількох сантиметрів до

трьох метрів), а при економічній та грошовій оцінці – землі або земельні ділянки.

Якщо відносна економічна оцінка земель проводиться ще з 70-х років минулого століття, то грошова оцінка земель розпочата порівняно недавно. Правові засади проведення оцінки земель визначаються Законом України «Про оцінку земель». На виконання Закону прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23.03.1995 р. (в редакції від 11.06.2012 р.), «Про Методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)» від 23.11.2011 р. № 1278 ; накази Державного комітету України із земельних ресурсів «Про порядок нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів)» від 27.01.2006 р., «Про порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 27.01.2006 р., «Про порядок проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок» від 09.01.2003 р. (в редакції від 18.06.2004 р.).

Грошову оцінку земель іноді отожднюють із ціною землі. Як зазначає Є. В. Типакова, грошова оцінка землі визначається як вартість капіталу, а ціна на землю, що впливає із грошової оцінки, формується при купівлі-продажу у відповідності із попитом та пропозицією [15, с. 41].

Оскільки оцінка природних ресурсів здійснюється в рамках та на основі інформації державних кадастрів природних ресурсів, то звідси впливає необхідність удосконалення правового регулювання державних кадастрів природних ресурсів з тим, щоб можна було провести реальну економічну, а на її основі і грошову оцінку кожного природного ресурсу.

По-четверте, державний контроль, який спрямований на забезпечення додержання суб'єктами державного кадастру встановленого порядку його ведення та виконання кадастрових робіт. Фактично цей вид діяльності державних органів не дає нам нової інформації, яка була би включена до кадастрових інформаційних систем, однак контроль за порядком ведення державних кадастрів дає нам впевненість у достовірності та правильності такої інформації. Завданнями контролю за порядком ведення природоресурсових кадастрів є: перевірка відповідності кадастрових даних фактичному стану природних ресурсів, дотримання встановлених термінів оновлення кадастрової інформації, встановленого порядку розгляду та затвердження кадастрових відомостей, правил ведення кадастрової документації та її зберігання тощо.

Основним недоліком функції контролю в галузі ведення державних кадастрів природних ресурсів є те, що орган, який веде державний кадастр, сам і здійснює контроль за своєю діяльністю. О. І. Крассов звертає увагу на те, що органи державного управління не зацікавлені в об'єктивних відомостях про існуючий стан охорони і використання лісів, який залежить від результатів їх господарської діяльності [16, с. 154-155]. Орган, що здійснює державний контроль, повинен знаходитися поза системою, яка веде кадастр, щоб він міг давати авторитетні вказівки всім міністерствам, ви-

домствам з питань, пов'язаних із веденням кадастру. За органом, який веде кадастр, необхідно закріпити право тільки на внутрішньовідомчий контроль за веденням кадастру [3, с. 123].

У переважній більшості нормативно-правових актів, що регулюють ведення державних кадастрів того чи іншого природного ресурсу, визначено повноваження органу, який веде кадастр, здійснювати внутрішньовідомчий контроль за порядком його ведення. Так, згідно з Порядком ведення державного обліку і кадастру рослинного світу від 22.02.2006 р., контроль за додержанням порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу здійснює Мінприроди (п. 9). Аналогічна норма міститься в Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (п. 3.2). Відповідно до п.5 Порядку ведення державного кадастру тваринного світу від 15.11.1994 р., Мінприроди здійснює державний контроль за якістю і вірогідністю даних, що включаються до кадастру. Відповідно до п.10 Постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 р., якою затверджено Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, Держлісагентство перевіряє повноту і достовірність зведених відомостей кадастру.

Як видно з наведених прикладів, обсяг контролюючих функцій органів різний: в одних випадках – це здійснення контролю за порядком ведення кадастру (рослинного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду), в інших – це лише контроль за додержанням порядку ведення кадастрової документації, що значно обмежує контролюючі функції даного органу, адже фактично він не вправі контролювати сам порядок ведення кадастру (лісовий кадастр, кадастр тваринного світу).

Закріплення в чинному законодавстві України положення про відкритість відомостей державних кадастрів природних ресурсів, тобто те, що кадастрова інформація стає доступною для ознайомлення всіма зацікавленими органами та громадянами, дає можливість виокремити ще одну стадію кадастрового процесу. Фактично кінцевим етапом реалізації кадастрової функції державними органами є надання відомостей та даних державних природоресурсових кадастрів усім зацікавленим особам. Однак ця стадія настає вже після створення кадастрової інформаційної системи в процесі використання кадастрової інформації.

З огляду на це, кадастровий процес можна розглядати у вузькому розумінні як діяльність державних органів по формуванню кадастрової інформації та її зберіганню, а в широкому значенні – створення кадастрової інформаційної системи та надання кадастрової інформації всім зацікавленим особам. Власне, широке розуміння кадастрового процесу важливіше для забезпечення управління в галузі охорони довкілля, реалізації прав громадян, захисту прав власників та природокористувачів [1, с. 121].

Висновки. Таким чином, виокремлюючи правовий аспект порядку ведення державних кадастрів природних ресурсів доцільно вести мову про такі його складові, як: реєстрація, облік природних ресурсів (кількісний та якісний), їх оцінка і контроль за правильністю ведення кадастрів. При цьому кожен із цих видів діяльності

становить самостійну функцію державного управління природними ресурсами, однак у своїй сукупності утворюють кадастрову систему, що здатна забезпечувати інформацією природоресурсових кадастрів усіх громадян та різні сфери суспільного життя. Виходячи з по-

переднього твердження (про відкритість кадастрової інформації), кадастровий процес доцільно розглядати у широкому значенні, кінцевим етапом якого є надання відомостей державних природоресурсових кадастрів усім зацікавленим особам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яремак З. В. Правове регулювання ведення державних кадастрів природних ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Яремак Зоряна Василівна. – Івано-Франківськ, 2009. – 197 с.
2. Лихогруд М. Г. Щодо концепції проекту Закону України «Про державний земельний кадастр» / М. Г. Лихогруд // Містобудування та територіальне планування. – 2005. – Вип. 21. – С. 197–204.
3. Колотинская Е. Н. Правовые основы природно-ресурсовых кадастров в СССР / Е. Н. Колотинская. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 129 с.
4. Грядя Э. А. Государственный земельный кадастр Российской Федерации: правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Грядя Элеонора Александровна. – Саратов, 2001. – 198 с.
5. Словарь иностранных слов / [под ред. В. В. Пчелкиной] – М. : Русский язык, 1988. – 445 с.
6. Пейчев К. Правове регулювання державної реєстрації прав на земельні ділянки / Костянтин Пейчев // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 58–60.
7. Берлач А. Організаційно-правові проблем забезпечення державного земельного кадастру України / Анатолій Берлач // Підприємництво, господарство і право. – 2000. – № 6. – С. 50–51.
8. Карамышева О. В. Некоторые правовые аспекты создания и ведения государственного земельного кадастра Российской Федерации в условиях рынка / О. В. Карамышева, Е. Л. Герасимова // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 28–37.
9. Кулинич П. Державна реєстрація прав на земельну нерухомість та земельний кадастр: поняття, співвідношення та правові засади / Павло Кулинич // Юрид. журнал. – 2005. – № 11. – С. 35–42.
10. Данилко В. К. Екологічна статистика: водні ресурси / Державний комітет статистики України НДІ статистики / Данилко В. К. – К. : [б. и.], 2003. – 366 с.
11. Канаш О. П. Принципи класифікації земель як основи раціонального використання земельних ресурсів / О. П. Канаш // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 3. – С. 63–66.
12. Новаковський Л. Я. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України / Л. Я. Новаковський, О. П. Канаш, В. О. Леоніць // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 25. – С. 15–23.
13. Новоторов О. С. Деякі напрями удосконалення земельно-кадастрової системи. Теорія і методи оцінювання оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів / О. С. Новоторов // Матеріали міжнар. наук. конф. (11–14 листопада 2002 р.). Ч. 2. – К., 2002. – С. 6–75.
14. Сидорук Б. О. Економічна оцінка природних ресурсів та її особливості в умовах сьогодення / Б. О. Сидорук // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 1 (27). – С. 268–271.
15. Типакова Е. В. Выводы из анализа методик денежной оценки земли / Е. В. Типакова // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 3. – С. 41–43.
16. Крассов О. И. Правовой режим земель государственного лесного фонда / О. И. Крассов. – М. : Изд-во Наука, 1985. – 223 с.